

Imunitatea în raporturile dintre domnie și mănăstirile Moldovei (secolele XV-XVI). Pentru o abordare interdisciplinară a problemei

Igor SAVA

Abstract

This article resumes the discussion of an older problem of Romanian historiography - the Moldovan monasteries' immunities from the 15th – 16th century. The author opts for an interdisciplinary approach to the subject, a methodology appropriate for addressing this complex issue. As a result of investigating the relevant sources, I find that Moldovan monasteries possessed a clearly defined legal status in the context of the cooperation between the head of state and the church according to Justinian's principle of "Roman-Byzantine symphony", the regulations required by the Orthodox canons, the Byzantine law and the local law, "Jus Valachicum". The act of foundation is an essential form of medieval ideology, powerfully inserted in the religious sphere, in the domain of state power and in the social order. The monasteries had primarily a religious function, but, at the same time, they performed a social and ideological function, designed to disseminate Orthodoxy in society as an official ideology of the secular power. In its evolution, the institution of immunity cannot be extended either to the entire period under study or to all the monasteries in Moldova. Differences in the statutory scheme can be observed between the monastery and the extension of immunity privileges. This was due to the fact that not all monasteries were granted immunity and not all villages that were part of an ecclesiastical domain had exemptions or special legal rights. This variation of the immunity status from period to period is due, in part, to the attitudes of reigning princes, as well as to the stability or instability of the political and economic situation. The fact that the exemptions were a privilege primarily granted to the great monasteries (Bistrita, Probota, Putna) shows the importance of the ideological factor. These exemptions were meant to convey a carefully crafted representation of the supreme authority of the country's leader and of his legitimizing power in Moldavian society.

Keywords: Moldova, monasteries, immunity, God, Church, ideology of power, social imaginary, the right of foundation.

Metodologie, probleme și abordări

Istoriografia românească a acordat o atenție sporită problemelor determinate de studierea imunității în Țările Române, interesul istoricilor canalizându-se în special către aspectele legate de tipologia imunităților, problema fărâmițării feudale sau interpretarea conținutului juridic al unor noțiuni ca „ocină și ohabă”, „uric

cu tot venitul”¹ ș.a. O problemă mai puțin cercetată este cea a raportului dintre extensiunea privilegiilor de imunitate și domeniul „feudal”.² Deși s-au înregistrat rezultate în studierea imunității în spațiul românesc, constatăm că ea rămâne o problemă nepuizată, fapt care îndeamnă la reluarea cercetărilor. Metodologia utilizată și perspectiva tradițională de abordare a problemei, multe dintre studii fiind tributare ideologiei promovate de fostul regim comunist, au creat, în trecut, confuzii printre istorici. În studiile de istorie socială despre originea boierimii românești și a „proprietății” medievale s-a fixat teza tendențioasă potrivit căreia poziția privilegiată a boierimii în societate se datora exclusiv „proprietății” pe care membrii acestei clase o aveau asupra pământului. În realitate, lucrurile nu au fost așa, aspect despre care vom vorbi puțin mai târziu. Totodată, în contextul abordării problemei fărâmițării feudale în Țările Române, după cum a observat cu multe decenii în urmă Alexandru I. Gonța,³ cercetătorii imunității feudale în Țările Române au extins în mod arbitrar această instituție și asupra satelor boierești, deși ea vizează doar proprietatea ecleziastică. Pentru a oferi răspuns problemelor ridicate de cercetarea evoluției statului în Evul Mediu românesc, istoriografia oficială a fost preocupată de aplicarea imunității în special pe „domeniile” boierești, neglijând, în parte, manifestările acesteia pe domeniul ecleziastic. Or, din această perspectivă metodologică, rezultatele cercetărilor, dincolo de anumite contribuții, par a fi depășite. Poate ar fi indicată aici o analiză a ideilor, însă din

¹ Trebuie menționate unele titluri: I. Bogdan, „Ohabă, ohabnic”, *Scrieri alese* (București, 1968); P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală* (București, 1964); V. Costăchel, *Les immunités dans les Principautés roumaines aux XIV-e et XV-e siècles* (București, 1947); V. Costăchel et al., *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)* (București, 1957); Vl. Hanga, „Contribuții la problema imunității feudale pe teritoriul patriei noastre”, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, seria III, fasc. 2, Iurisprudentia* (1960); H.H. Stahl, *Controverse de istorie socială românească* (București, 1969); Idem, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești, III* (București, 1965); N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova. I. Organizarea de stat până la mijlocul secolului al XVIII-lea* (București, 1971); Idem, „Imunitățile și privilegiile fiscale în Moldova. De la întemeierea statului și până la mijlocul secolului al XVIII-lea”, *Revista de istorie* 1 (1974); M. Neagoe, *Problema centralizării statelor statelor feudale românești: Moldova și Țara Românească* (Craiova, 1977); D.C. Giurescu, „Caracteristici ale feudalismului românesc”, *Anuarul Institutului de Arheologie și Istorie „A. D. Xenopol” Iași*, XV, 1978; *Istoria drep-tului românesc*, coord. I. Ceterchi, I (București, 1980); Șt. Ștefănescu, „Privire asupra stăpâ-nirii funciare în Țara Românească în secolele XIV-XVI. Imunitatea feudală”, *Arhivele Olteniei* 3, 1984; A. Busuiocianu, „Imunitatea feudală românească. Bilanț și perspective”, *Arhivele Olteniei* 4, 1985.

² C.-N. Apetrei, „Considerații privitoare la extensiunea privilegiilor de imunitate ale mănăstirilor moldovenești din prima jumătate a secolului al XV-lea”, *Istros* XI, 2004.

³ Al. I. Gonța, „Considerațiuni asupra categoriilor de țărani în Moldova veacului al XV-lea”, Al.I. Gonța, *Studii de istorie medievală*, ed. Maria Magdalena Székely și Ștefan S. Gorovei (Iași, 2008), 63-65.

cauza limitelor de spațiu impuse acestui articol, vom puncta doar anumite păreri expuse pe marginea aplicării imunității domeniului ecleziastic.

În Moldova medievală imunitatea este reflectată în formele practice ale scutiților de obligații în bani, în muncă și produse către stat, de care au beneficiat clerul, în special mănăstirile. N. Iorga afirma că mănăstirea moldovenească din secolul al XV-lea a fost „cu totul scutită, *immunis* cum s-ar zice în Apus”,⁴ idee dezvoltată de V. Costăchel, potrivit căreia episcopiile și mănăstirile care beneficiau de imunități aveau drepturi de judecată, de ridicare a dărilor cuvenite statului și de administrare a satelor dependente.⁵ N. Grigoraș nuanțează problema menționând că domnia, pentru a crea venituri suplimentare unor mănăstiri, le-a acordat dreptul de a judeca anumite pricini și de a încasa amenzile judiciare din o parte sau chiar toate satele lor.⁶ Actele interne emise de cancelarie, după cum observa just V. Hanga, nu semnaleză însă cazuri de privilegii similare cu scutiri complete acordate unor boieri.⁷ Paralel, s-a stabilit faptul că, departe de a fi un drept recunoscut de domnie, imunitățile au avut întotdeauna statutul unor „mi-luiri” domnești.⁸

Discuțiile cercetătorilor s-au axat și pe analiza tipurilor de acte juridice aflate în legătură organică cu regimul stăpânirii satelor în Moldova. Ea cuprinde actele de danie și de întărire a daniilor anterioare în care nu sunt specificate scutițiile pentru beneficiar și actele de imunitate în care formula diplomatică include atât elementele regăsite în tipul anterior, cât și scutițiile propriu-zise, dar și formula de interdicție adresată dregătorilor.⁹ Problema sintagmei „uric cu tot venitul” a fost interpretată de V. Costăchel,¹⁰ P. Panaitescu¹¹ ca o formulă concisă prin care în Moldova secolului al XV-lea beneficiarul unui privilegiu scris era înzestrat cu imunități complete. Dacă admitem acest fapt, am putea înțelege că mănăstirile moldovenești au beneficiat în acest secol de toate formele imunității, deoarece fiecare act al cancelariei ce viza mănăstirile conținea formula „uric cu tot venitul”. Potrivit unei păreri, uricul ar reprezenta nu doar o imunitate, ci și o întărire pe care titularul era îndreptățit să o transmită ereditar.¹² Prin titular înțelegem aici

⁴ N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, ed. II (București, 1997), 82.

⁵ Costăchel, *Viața feudală*, 308.

⁶ Grigoraș, *Instituții feudale*, I, 113.

⁷ Hanga, *Contribuții*, 46.

⁸ Costăchel, *Les immunités*, 98; Neagoe, *Problema centralizării*, 167; *Istoria dreptului*, I, 212; Stahl, *Contribuții*, III, 79; V. Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, (București, 1980), 173-174.

⁹ Ștefănescu, *Privire asupra stăpânirii funciare*, 55.

¹⁰ Costăchel, *Les immunités*, 72-77; Idem, *Viața feudală*, 302-307.

¹¹ Panaitescu, *Obștea țărănească*, 77.

¹² O. Sechelarie, N. Stoicesu, *Instituții feudale din Țările Române. Dictionar* (București, 1988), 486.

mănăstirile ca subiecte de drept colectiv. Etimologic, cuvântul *uric*, o deformare a maghiarului *örök*, corespunde în vocabularul medieval termenului latin *aeternum*, prin care cancelaria voievodală marca ideea transiterii ereditare. Din perspectiva dimensiunii patrimoniale, uricul vizează posteritatea beneficiarului, căruia i se garantează că urmașii săi vor beneficia de aceleași drepturi¹³. Trebuie de avut în vedere și faptul, confirmat documentar, că referitor la instituțiile religioase termenul *uric* capătă și sensul de *veșnic*, deoarece, în baza principiului nomocanonic, bunurile donate unei fundații religioase sunt declarate imuabile, iretractabile și aparțin instituției pe veci. Un punct de vedere concludent în acest ultim aspect a fost formulat de Al.I. Gonța. Potrivit autorului, mănăstirile moldovenești își organizează și administrează satele în baza legislației bizantine, a dreptului canonic, și nu potrivit dreptului local *jus valachicum*. Imunitățile acordate de domnie, care interzic dregătorilor de ținut să intre în satele închinete mănăstirilor, intrau în vigoare potrivit canoanelor 11-13 ale Sinodului de la Niceea (751) din legislația bizantină.¹⁴ Nu pare lipsită de sens și părerea potrivit căreia expresia „uric cu tot venitul” nu este legată obligatoriu de acordarea vreunui privilegiu de imunitate, ci de ideea întăririi pe care domnul țării o dă actelor juridice referitoare la mutațiile de proprietate.¹⁵

O întrebare relevantă dezvoltării imunității ține de a explica cum, în ce context și de ce autoritatea politică supremă în Moldova – Domnia – a emis privilegiu imunitare către fundațiile religioase (biserici, mănăstiri, așezăminte de caritate)? De ce instituția ecleziastică a beneficiat de un statut juridic bine determinat și privilegiat? Care au fost reperatele de legitimare a Puterii față de societate în această direcție de politică internă? Vom încerca să oferim câteva explicații preliminare din perspectiva ideologiei puterii și a imaginarului social medieval, a raporturilor dintre cele două forme ale puterii în Evul Mediu – temporală (*domnia*) și spirituală (*ecclesia*), precum și a dreptului de ctitorie, fapt care face posibil de a sugera răspunsuri unor întrebări formulate chiar înainte de a recurge la analiza materialului documentar. Este indicat de precizat aici că una dintre tendințele actuale și direcțiile istoriografiei europene de renovare a istoriei politice ține de atenția cercetătorilor din ce în ce mai mare acordată istoriei simbolurilor și a imaginarului social.¹⁶ Pentru a se înlătura anumite curențe ale medievisticii românești de după 1990, de circa un deceniu acest program de cercetare s-a impus, treptat, și

¹³ L. Pilat, *Între Roma și Bizanț: societate și putere în Moldova (secolele XIV-XVI)* (Iași, 2008), 401-402.

¹⁴ Al. I. Gonța, *Satul în Moldova medievală. Instituțiile* (București, 1986), 302.

¹⁵ Hanga, *Contribuții*, 40-41.

¹⁶ J. Le Goff, „Le roi dans l'Occident médiéval: caractères originaux”, *Kings and Kingship in Medieval Europe*, ed. Anne G. Duggan (London, 1993), 1.

în cercetările românești asupra fenomenului puterii în societatea medievală, demers soldat cu apariția unor studii valoroase la tema enunțată.¹⁷

Interpretările asupra puterii în Evul Mediu românesc, deși sunt încă împărțite între cercetători, s-au soldat cu contribuții importante, astfel că unele dintre concluziile emise pot fi utilizate pentru a explica multiplele aspecte ale acestui fenomen complex. Raporturile dintre Domnie și Biserică (*ecclesia*) reprezintă una dintre realitățile fundamentale în planul gestionării puterii în Evul Mediu. Condițiile acestei colaborări au fost reflectate în literatura de specialitate,¹⁸ însă departe de a fi soluționate toate problemele ce vizează tema. Câteva aspecte ar trebui punctate pentru a înțelege logica fundamentării raporturilor dintre acestea în interiorul societății. Aspectul cel mai important ține de ideologia politică fundamentată pe ortodoxie și construită în jurul instituțiilor care au revendicat puterea în societatea medievală – *Domnia* (reprezentând puterea temporală) și *Biserica* (reprezentând puterea spirituală). În spiritul principiului romano-bizantin al „simfoniei”, cele două clauze ale creștinismului – spiritualul și temporalul – formează un tot întreg. *Ecclesia* era adevărata coloană vertebrală a Europei medievale, având în stăpânirea sa cunoașterea, principiile normative ale vieții sociale și o parte considerabilă a avuțiilor.¹⁹ Biserica reprezenta, totodată, în spațiul ortodox o instituție globală în plan ecumenic, național și social, ea fiind nu numai un sistem de instituții ecleziastice, ci și o placă turnantă în procesul de implantare de instituții civile și publice. Totodată, ea exercita un cvasimonopol asupra culturii, învățământului și asistenței sociale.²⁰ Din perspectiva statutului de autonomie, Biserica Moldovei își exercita atribuțiile pastorală, sacramentală și jurisdicțională conferite în cadrul Puterii. În baza acestui statut Biserica era asociată la conducerea politică a statului.

Cele două instituții acționează în comun în gestionarea problemelor de politică internă și externă. Anumite demarcări ale atribuțiilor sunt totuși vizibile.

¹⁷ Relevante sunt volumele de studii colective: Șt.S. Gorovei et. al., *De potestate. Semne și expresii ale puterii în Evul Mediu românesc* (Iași, 2007); A.-F. Platon et al., *Ideologii politice și reprezentări ale puterii în Europa* (Iași, 2009); și lucrarea lui Pilat, *Între Roma și Bizanț: societate și putere în Moldova*.

¹⁸ Vezi studiile: N. Popescu-Prahova, *Raporturile dintre biserică și stat* (Chișinău, 1936); L. Stan, „Relațiile dintre biserică și stat. Studiu istorico-juridic”, *Orthodoxia* 3-4, 1952; S. Marinescu, „Competențele și atribuțiile judiciare ale clericilor în secolele XIV-XVIII”, *Biserica Ortodoxă Română* 7-8 (1970); A. Pippidi, *Tradiția politică bizantină în Țările Române în secolele XVI-XVIII*, ed. II-a (București, 2001); A. Zubco, *Biserica în Țara Românească și Moldova în secolele XIV-XVII* (Chișinău, 2001).

¹⁹ Al. Guerreau, *Viitorul unui trecut incert. Ce fel de istorie a Evului Mediu în secolul al XXI-lea*, trad. C. Constantinescu, F. Davidescu (Chișinău, 2003), 25.

²⁰ A. Grabar, *L'art de la fin de l'Antiquité et du Moyen Age* (Paris, 1968), 136.

Biserica era autonomă în chestiuni spirituale. Activitatea legislativă și judiciară a Domniei, limitată prin recunoașterea unei jurisdicții bisericești, oferea mitropolitului și episcopilor libertate deplină în afacerile spirituale în eparhiile lor, alături de atribuțiile de jurisdicție ecleziastică și de administrare a averii lăcașelor de cult. Statutul de autoritate supremă religioasă și morală a mitropolitului se contura în unele momente cardinale, cum ar fi realizarea investiției prin ungerea domnului, accentuându-se, astfel, prin actul consacării spirituale că puterea de drept aparține voievodului țării și vine de la Dumnezeu. Totodată, șeful ierarhiei clericale avea capacitatea de a întocmi anafore, participa la promulgarea legilor țării, avea reședință în cetatea de scaun a domnului etc. În aceste condiții participarea clericilor la realizarea administrației și justiției avea și un sens al împărțirii ordinii și dreptății, dar era menită să asigure și consolidarea statului prin măsuri adoptate cu aprobarea bisericii.²¹ Totuși, în realitate, Domnia în Moldova, ca autoritate supremă în stat (de altfel, ca și pretutendeni în Răsăritul ortodox), a controlat și a tutelat Biserica, fapt care a făcut posibilă apariția unor cazuri de antagonism între ele. În soluționarea problemelor canonice și organizatorice bisericești, fără a exclude participarea înaltului cler, a Adunării țării, a Sfatului domnesc, domnul avea cuvântul hotărâtor în luarea deciziilor privind anumite chestiuni. Alegerea mitropolitului și a episcopilor țării formal impunea respectarea canoanelor, dar procedura însemna efectiv confirmarea voinței puterii voievodului, iar în anumite situații aceștia erau impuși și destituiți de domn.²² Deci, scopul final al acestei colaborări dintre Domnie și Biserică era determinat de rațiuni ideologice, ambele acționând solidar în direcția încadrării și orientării comunității creștine spre finalitatea mântuirii.

În discursul de legitimare în fața societății autoritatea, instituția care a revenit puterea supremă în stat – Domnia, a utilizat în acest proces atât *cuvântul*, ca mijloc principal de transmitere a mesajului puterii prin intermediul actelor de cancelarie, cât și atribuțiile supreme pe care le deținea monarhul în raport cu restul societății. Studiul titulaturii domnilor Moldovei și ai Țării Românești, din perspectiva vocabularului politic, a arătat că titlul de *voievod* constituie atributul de maiestate în raport cu ceilalți principii creștini ai Europei, în timp ce titlul de *domn* (în latină, *dominus*) constituie atributul de suveranitate al deținătorilor.²³ Funcția militară de voievod, la început electivă apoi titlu ereditar,²⁴ plasează principele din

²¹ Marinescu, *Competențele*, 804.

²² Pippidi, *Tradiția bizantină*, 59.

²³ Pentru aceasta vezi lucrarea lui E. Virtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova până în secolul al XVI-lea* (București, 1960), 226-227.

²⁴ A. Pippidi, „Monarhia în Evul Mediu românesc. Practică și ideologie”, *Național și universal în istoria românilor. Studii oferite prof. univ. dr. Șerban Papacostea la împlinirea a 70 de ani* (București, 1998), 23.

Țările Române din calitatea sa de conducător de oaste în ipostaza de garant al ordinii sociale și sursă de autoritate asupra societății,²⁵ dacă luăm în calcul atributul de coerciție pe care îl are puterea în orice societate. În baza acestei autorități, voievodul își exercită Puterea, fapt indicat în actele de cancelarie prin „calitatea”²⁶ de domn „din mila lui Dumnezeu”, sintagmă echivalentă celei latine de *Dei gratia*, care exprimă principiul „monarhiei sacre”, potrivit căreia orice formă de putere vine de la Dumnezeu. Potrivit unei păreri, utilizarea acestei formule apare ca o practică de cancelarie comună menită să exprime suveranitatea voievozilor români, concept care vizează drepturile monarhului biblic, și nu ar trebui înțeleasă ca o situație privilegiată a domnilor români în raport cu împărații și regii creștini ai Europei medievale, categoria de suverani care pot fi incluși în monarhia sacră.²⁷ În acest context exercitarea „plenitudinii drepturilor regaliene”, care vizează încasarea de dări și exercitarea atribuțiilor juridice, și nu funcția de rege,²⁸ străină românilor, este relevantă cel mai bine de privilegiile imunitare acordate de domn instituțiilor ecleziastice, prin care el renunța la acestea în favoarea oamenilor Bisericii.

Totodată, o altă explicație care ține de concesiile obținute de clerici din partea Domniei, fapt ce ilustrează poziția lor distinctă și privilegiată în ierarhia societății medievale, o regăsim în antiteza dintre *dominatio* și *regimen*. Frica de Dumnezeu, o manifestare a raportului dintre cele două entități, constituie aici principiul legitimității regale.²⁹ Practica complexă a ctitoriei, potrivit căreia domnia Moldovei ofereau dării, imunități și protecție mănăstirilor (în actele interne – *danie, milă, închinare*) cu scopul ca oamenii Bisericii să asigure prin rugăciune mântuirea sufletelor familiei domnului sau anturajului, țării, trebuie încadrată în acest ultim aspect. Acest ultim aspect denotă o trăsătură importantă a mentalului colectiv medieval. În astfel de situații, domnul acceptă calitatea de „eu, robul stăpânului meu, Isus Hristos”.³⁰

Pentru a se evita confuziile prezente în medievistica românească a secolului al XX-lea, după cum s-a susținut în lucrările recente,³¹ orice abordare a raportu-

²⁵ Pilat, *Societate și putere*, 393.

²⁶ Virtosu, *Titulatura domnilor*, 189.

²⁷ Zezi Pilat, *Societate și putere*, 394; Pippidi, *Tradiția bizantină*, 27.

²⁸ Șt. S. Gorovei, „Titlurile lui Ștefan cel Mare. Tradiție diplomatică și vocabular politic”, *Studii și materiale de istorie medie* XXIII, 2005, 52.

²⁹ Potrivit acestei concepții formulate de Sfinții Părinți, regalitatea nu a fost impusă de Dumnezeu, ea apare, în contextul îndepărtării de voința divină și al stării de păcat, ca o concesiune făcută de Dumnezeu poporului lui Israel, în dorința acestora de a avea un stăpân pe pământ. Aceasta implică o condiționare a regalității, *regimen*-ul regal nu abolește *regimen*-ul divin, din contra, i se subordonează. Cf. M. Senellart, *Artele guvernării. De la conceptul de regimen medieval la cel de guvernare*, trad. Sanda Oprescu (București, 1998), 101-102.

³⁰ *Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova, II (București, 1976): nr. 192.

³¹ Pilat, *Societate și putere*, 413.

rilor sociale din societatea Moldovei medievale ar trebui să plece de la analiza raporturilor de dominare și a multifuncționalității acestui sistem, și nu de la elementele ce țin de diviziunea socială a muncii sau alte aspecte interpretate prin prisma ideologiei statului modern. Aceasta deoarece unii termeni ca „stat”, „teritoriu”, „popor”, intrați în uzul academic pentru a descrie exercitarea puterii abia în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, nu au aceeași semnificație în vocabularul politic medieval,³² deci, reflectă alte realități istorice. În cadrul acestui aspect complex, potrivit lui A. Guerreau, autor care încă insistă asupra definirii feudalismului din societatea Occidentului medieval, în centrul sistemului se află *dominium* – un raport social original, alcătuit din simultanietatea și unitatea dominării exercitate asupra oamenilor și asupra teritoriului. *Dominarea*, care a avut în Evul Mediu sensul de putere asupra pământului și putere asupra oamenilor, implică un raport inegal și asimetric, unul de forță exercitat în sens unic asupra unei colectivități și avantajele obținute de cel de domină asupra celor dominați.³³

Acest sistem social poate fi aplicat și raporturilor de dominare din interiorul societății Țării Moldovei, expresia clară a exercitării puterii fiind vizibilă în cazul instituției domniei și al caracterului patrimonial al puterii voievodale. Elocvent este cazul de stăpânire ereditară a lui Ștefan cel Mare, fapt reflectat în actele externe prin termenii *terra*, *regnum*, *patria*, expresii ce corespund termenilor slavoni *zemlia*, *gospodstvo*, *otcina*. În vocabularul politic al slavilor răsăriteni, *ocina*, termen care ne interesează aici, desemna o „țară” patrimonială. În cadrul dreptului de stăpânire, *ocina*, întărită prin alăturarea *dedinei*, evoca legitimitatea succesiunii ereditare, iar desemnarea unui teritoriu cu acești termeni însemna a afirma exercitarea „plenitudinii drepturilor regaliene” în virtutea principiului eredității.³⁴

Este indicat de precizat în ce măsură este afirmat caracterul patrimonial în discursul de legitimare al puterii domnului față de societate. Procesul vizează atât drepturile voievodului Moldovei de stăpânire asupra tuturor oamenilor și asupra tuturor pământurilor, ce constituiau patrimoniul (*ocina*) său, pe care le administrează ca pe casa (*domus*) sau curtea lui (*curia princeps*), cât și autoritatea sa politică supremă în stat, rezultată din atribuțiile pe care le avea în urma concentrării tuturor funcțiilor politice și administrative la curtea voievodului. În această formulă de dominare, toți supușii sunt considerați „slugile sale credincioase”, iar sfatul domnesc cuprinde servitorii cei mai devotați care slujesc în „casa principelui”, având ca îndatoriri principale sarcini domestice. Rolul acestor supuși este

³² Senellart, *Artele guvernării*, 19.

³³ Vezi Al. Guerreau, *Le féodalisme, un horizon théorique* (Paris, 1980), 181; Idem, „Feudalitatea”, J. Le Goff, J.-C. Schmitt, *Dicționar tematic al Evului Mediu occidental*, trad. M. Roșioru ș.a., (Iași, 2002), 277.

³⁴ Gorovei, *Titlurile lui Ștefan cel Mare*, 52, 56.

nu numai de a-l sluji pe stăpân „cu dreaptă credință”, ci și să exercite puterile încredințate de domn și să vegheze asupra patrimoniului său.³⁵

Pe baza acestei concepții patrimoniale poate fi admisă și funcționarea dreptului de *dominium eminens*, o altă problemă care a provocat discuții și confuzii între cercetători prin faptul că în baza acestuia l-au văzut pe domn ca proprietar al tuturor pământurilor țării. Or, în pofida caracterului patrimonial, pare justă observația că voievodul nu poate fi considerat „proprietarul” tuturor pământurilor din Moldova medievală. Proprietatea are o accepțiune modernă, ce tinde să sublinieze diferența dintre public și privat, diferență pe care nu o putem sesiza la nivelul organizării politice medievale.³⁶ Această realitate este prezentă și în sistemul raporturilor politice din Occidentul medieval. Ideea că pământul se afla în proprietatea regelui și era deținut efectiv de acesta – idee care a dominat multă vreme în scrierile despre societatea medievală – a fost inventată și răspândită de avocații secolului al XIII-lea aflați în slujba noilor monarhii agresive ale epocii și a fost proiectată asupra perioadelor anterioare, „în căutarea unui precedent și a unei legitimări”.³⁷

În cadrul raportului de dominare din societatea Moldovei, care este un raport de putere ce vizează oamenii și un pământ, a existat un pol social dominant, compus din boieri și instituțiile ecleziastice, și cel dominat – restul societății, cuprinzând marea masă a celor neprivilegiați, desemnați în actele interne prin termenii „oamenii noștri săraci”, „robi” etc. Ierarhia socială și inegalitatea pe care o generează acest raport este firească, fiind o trăsătură definitorie a societăților din epoca medievală. Relațiile sociale ce vizează legăturile dintre cei doi poli identificați trebuie analizate prin prisma unui singur raport de dominare, deoarece, din perspectiva discursului de legitimare al puterii, avem în Moldova un singur domeniu, ce aparține voievodului și este reprezentat de întregul pământ al Moldovei.³⁸ „Ar trebui să se înțeleagă că nu mai există un al *dominium* în afară de cel al voievodului”, iar boierii, deși formează polul dominant, nu exercită, la rândul lor, un raport de dominare asupra oamenilor și pământurilor din satele dependente de ei. Ultimii primesc ca răsplată sate și nu pământuri sau teritorii compacte (satele fiind disipate pe întreg teritoriul țării) pentru credința și serviciile aduse domniei. Totodată, este necesar de semnalat o diferență majoră între

³⁵ Vezi: R. G. Păun, „La circulation des pouvoirs dans les Pays roumains au XVIIe siècle. Repères pour un modèle théorique”, *New Europe College Yearbook* (1998-1999): 284; Pilat, *Societate și putere*, 397-398.

³⁶ Pilat, *Societate și putere*, 398.

³⁷ Afirmația aparține lui S. Reynolds. *Apud* R. I. Moore, *Prima revoluție europeană (cca 970-1215)*, trad. Cristina Gyrcsik (Iași, 2004), 93.

³⁸ Pilat, *Societate și putere*, 403.

satele ce compuneau domeniile boierești și ecleziastice din Moldova, în sensul că, în cazul primelor, boierii nu aveau atribuții politico-administrative, colectarea dărilor și exercitarea actului de justiție revenind dregătorilor domnești. Pentru funcționarea așezămintelor ecleziastice avem o altă situație, contrastantă, ele bucurându-se de privilegiul imunității. Susținem aici părerea unor istorici potrivit căreia instituțiile ecleziastice au beneficiat de dreptul de *stăpânire* asupra satelor donate, chiar dacă cuvântul nu figurează în documentele de întărire domnească. El s-a materializat prin exercitarea actului de justiție și interdicția amestecului dregătorilor domnești în satele subordonate clerului înalt. El se prezintă ca unul incomplet, deoarece, deși instituția ecleziastică are drepturi juridice, se află în imposibilitatea de a asigura coerciția, dreptul ei fiind totuși superior față de simpla „stăpânire” boierească.³⁹

O altă abordare a problemei imunității ține de perspectiva istoriei instituțiilor, în special a dreptului de ctitorie. Apariția fundațiilor religioase (biserici, mănăstiri, așezăminte de caritate) și, implicit, a domeniului ecleziastic în Moldova este rezultatul manifestării actului de ctitorire, aplicat în acest spațiu după principii bizantine și reglementări canonice ortodoxe. Analiza, fie sumară, a acestei instituții oferă argumente și cheia înțelegerii faptului că mănăstirile moldovenești au deținut un drept de stăpânire asupra oamenilor și pământului, reflectat de patrimoniul sau domeniul monastic și populația stabilită în acest cadru. Actul de ctitorie, alături de altele, a constituit o componentă esențială a ideologiei medievale, înserată puternic la nivelul religiei, al puterii de stat și al ordinii sociale. Instituția bisericii în lumea ortodoxă, tocmai pentru că a fost instituită de stat în cuprinsul unei structuri organizate autonom, va rămâne mereu dependentă economic de puterea politică. Drept consecință a unei astfel de stări de spirit, ea primește multiple și substanțiale donații⁴⁰. Considerând Biserica drept principalul său suport ideologic, voievozii Moldovei, în virtutea drepturilor superioare de stăpânire asupra oamenilor și asupra pământurilor, în discursul de legitimare a puterii față de societate au inițiat acțiunile necesare constituirii patrimoniilor ecleziastice. Imitând o practică a împăraților bizantini, ei au donat mănăstirilor sate și alte bunuri din patrimoniul propriu, atât de necesare realizării funcțiilor pentru care au fost constituite aceste lăcașe de cult. Conform reglementărilor, ctitorirea obligă oferirea unei donații de bunuri către așezământul întemeiat, numită în actele interne *închinare*, *danie* sau *milă*. Nuanțăm aici că instituția ecleziastică are capacitatea de a dobândi bunuri pe nume proprii prin voința întemeietorilor, și nu prin concesiunea statului. S-a demonstrat că în acest proces dreptul de ctitorie nu era axat pe

³⁹ Ibidem, 404.

⁴⁰ V. Pușcașu, *Actul de ctitorire ca fenomen istoric în Țara Românească și Moldova până la sfârșitul secolului al XVIII-lea* (București, 2001), 10-11.

ideea de fundație cu statut de personalitate juridică în sensul modern al conceptului, ci pe cea de danie închinată, care creează o legătură patronală și de reprezentare cu ctitorii și urmașii lor.⁴¹

Este foarte important de precizat că, potrivit reglementărilor nomocanonice (sinteze ale canonelor cu legi civile bizantine), teoretic, orice donație este irevocabilă, ceea ce indică faptul că bunurile ajunse în stăpânirea unei mănăstiri sau biserici nu pot fi înstrăinate. Un indiciu important pentru a recunoaște drepturile fundațiilor, ca subiecte de drept colectiv, asupra patrimoniului propriu ține de terminologia documentelor interne. „Proprietatea” ecleziastică, concepută în sensul general de stăpânire deplină asupra bunurilor respective,⁴² este justificată de formulele stereotipice care redau noțiunea stăpânirii pe vecie – „să fie de ocină și ohabă mănăstirii”,⁴³ prezentă pe larg în actele Țării Românești, și „să fie mănăstirii uric cu tot venitul, în vecii vecilor”⁴⁴ -, așa cum se regăsește frecvent în actele moldovenești. În cadrul stăpânirii ecleziastice, relevant este și aspectul întăririlor domnești, care aveau o funcție de publicitate autentică și notarială asupra daniilor destinate mănăstirilor și prezentau, totodată, o măsură de protecție pentru a preveni revendicările moștenitorilor îndreptățiți să reclame bunurile donate de ei.⁴⁵ Pe de altă parte, ctitoria se aproba de domn în virtutea dreptului suprem asupra oamenilor și pământului (*dominium*), actul de întărire domnească figurând, în acest caz, ca o milă, o dăruire, un semn de generozitate ca răspuns la actul de supunere, de închinare către domn al supusului.⁴⁶

Indiscutabil, toate edificiile de cult aveau în primul rând o funcție religioasă, dar în paralel ele îndeplineau o funcție socială și ideologică, menită să difuzeze în cadrul societății ortodoxismul ca ideologie oficială a puterii laice. În acest sens, ctitoriile domnești întruneau un caracter reprezentativ, prin faptul că se adresau de la nivelul puterii supreme către marea masă a supușilor.⁴⁷ Așa ar trebui văzute edificiile reprezentative ale Moldovei, cum ar fi: sediile mitropoliilor și episcopiiilor, bisericile curților domnești și marile mănăstiri necropole voievodale (Bistrița, Probota, Putna, Slatina). Motivațiile care stau la baza actului de ctitorie

⁴¹ Vezi Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești*, 59-63.

⁴² Gh. Cronț, „Dreptul de ctitorie în Țara Românească și Moldova. Natura juridică a fundațiilor religioase în Evul Mediu”, *Studii și materiale de istorie medie* IV, 1960, 102.

⁴³ Pentru etimologia ocinii vezi G. Mihăilă, *Studii de lexicologie și istorie a lingvisticii românești* (București, 1973), 86.

⁴⁴ Formula apare frecvent în actele din prima jumătate a veacului XV. Vezi DRH, A., I (București, 1975): *passim*.

⁴⁵ Cronț, *Dreptul de ctitorie*, 91-97; I. Mihnea, L.T. Boga, „Cum se moșteneau moșiile în Țara Românească până la sfârșitul secolului al XVI-lea”, *Cercetări istorice* I, 1933, 19.

⁴⁶ Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești*, 173-174, 179.

⁴⁷ Pușcașu, *Actul de ctitorie*, 103-104.

nuanțează complexitatea fenomenului,⁴⁸ iar analiza lor sugerează alte argumente în discursul de legitimare al puterii față de societate. Una dintre motivațiile principale este de *ordin etico-religios*. Invocarea grației divine prin actul pios de citorire prezenta una dintre rațiunile esențiale în societatea medievală, în care întreaga ideologie era dominată de creștinism și subordonată acestuia. Spiritualitatea epocii era axată pe obsedanta idee a mântuirii, ce frământa societatea creștină. Contextele invocării sunt diferite, serviciile clericilor reprezentate de slujbele și rugăciunile călugărilor trebuiau să fie făcute pentru: „pomenirea sufletelor sfânt-răposaților domni”, „sfânt-adormiților înaintași, bunici și părinți”,⁴⁹ pentru „mântuirea sufletelor domniei noastre”; pentru „sănătatea domniei”,⁵⁰ „a întregii case a noastre”;⁵¹ ori pentru „sufletele boierilor și a slugilor domniei”,⁵² „pacea a toată țara noastră a Moldovei”⁵³ sau pentru „pomenirea răposaților tuturor pravoslavnicilor creștini”.⁵⁴ Ultimele sintagme surprind aspecte ideologice clare, prin care domnia se îngrijește nu numai de anturajul său, cei care constituiau polul dominant (boierii, clerul înalt), dar și de întreaga societate moldovenească (cei dominați, neprivilegiați), chiar și de întreaga creștinătate ortodoxă. Domnul țării, deținătorul puterii politice supreme, ajuns la cea mai înaltă demnitate în stat *din mila lui Dumnezeu*, se simțea obligat de poziția sa socială să-și exprime atașamentul și sentimentul de mulțumire prin cinstirea și susținerea Bisericii.⁵⁵ Paralel, actele surprind și alte aspecte ale discursului etico-religios-ideologic, manifestate prin exprimarea gratitudinii față de Dumnezeu ca mulțumire pentru biruințele obținute de voievod în diferite lupte cu păgânii sau creștinii sau care vizează afirmarea genealogiei dinastice, a legitimității domniei și consolidarea poziției sale în ierarhia puterii politice.⁵⁶

⁴⁸ Pentru detalii vezi studiul subsemnatului „Motivațiile actului ctitoricesc în spațiul carpato-nistrean (secolele XV-XVI)”, *Revista de istorie a Moldovei* 1-2 (2005).

⁴⁹ DRH, A, I, nr. 19, 101, 200; II, nr. 24, 86, 181, 221; III, nr. 40, 77, 285; *Documente privind Istoria României*, A, Moldova, XVI/1 (București, 1953): nr. 202, 443; XVI/2 (București, 1951), nr. 50; XVI/3 (București, 1951): nr. 349; XVI/4 (București, 1952): nr. 232.

⁵⁰ DRH, A, I, nr. 258; II, nr. 24, 189.

⁵¹ DIR, A, XVI/4, nr. 239.

⁵² DRH, A, I, nr. 19; DIR, A, XVI/4, nr. 371.

⁵³ DIR, A, XVI/4, nr. 295.

⁵⁴ Ibidem, XVI/2, nr. 214; XVI/3, nr. 480.

⁵⁵ Conform lui A. Pippidi, în titulatura voievozilor români apelativul simbolic „Io” de la numele Teofor Ioan împreună cu formula protocolară „din mila lui Dumnezeu” au o semnificație politică și religioasă clară de a arăta că puterea domnească nu provine de la boieri, ci de la Dumnezeu. Totodată, afirmarea dreptului divin contribuia la consolidarea prestigiului domnesc. A. Pippidi, *Tradiția politică bizantină*, 18-27.

⁵⁶ DRH, A, I, nr. 17, 25, 41, 50, 246, 288; nr. 138. Cf. I. Solcan, „Motivații etice și ideologice ale actului ctitoricesc la Ștefan cel Mare”, *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” Iași* I, 1987.

Deci, în funcție de cele prezentate admitem funcționarea, cu unele limitări, a unui domeniu mănăstiresc în Moldova secolelor XV-XVI, reflectat de câteva aspecte ale stăpânirii. În cele ce urmează, vom analiza formele și expresiile drepturilor juridice ale mănăstirilor asupra oamenilor din satele aservite, atribuite în cadrul emisiilor privilegiilor de imunitate de către cancelaria domnească. Vom urmări intensiunea și extensiunea acestor imunități asupra componentelor domeniilor ecleziastice. Cât privește efectele imunităților asupra economiei mănăstirești, la moment este dificil, din cauza referințelor sumare și neclare ale izvoarelor, să emitem concluzii viabile în acest sens. Putem doar să deducem aspectele benefice ale privilegiilor imunitare asupra dezvoltării averilor mănăstirești.

Practica emisiunii privilegiilor de imunitate către mănăstiri

Prezentarea acestor fapte cu explicațiile de rigoare a avut menirea de a reliefa contextul instituirii unui regim juridic mănăstiresc privilegiat, reflectat de imunitate, din perspectiva raporturilor dintre domnie și instituția ecleziastică. Instituția imunității, care își are originea în perioada dominatului a Imperiului Roman,⁵⁷ a cunoscut în raporturile dintre domnie și mănăstirile Moldovei în secolele XV-XVI trei ipostaze de manifestare: *administrativă* – viza trecerea satelor dependente din administrarea domniei în „ascultarea” mănăstirii (satele erau conduse prin reprezentanții locali ai egumenului); *fiscală* – constituie dreptul mănăstirii asupra contribuțiilor și redevențelor supușilor ei, exprimate în muncă, produse naturale și bani (o variație a acesteia o constituie privilegiile comerciale prin care mănăstirile aveau dreptul de a face comerț scutit de vămi, pe de o parte, și dreptul de a încasa vămi, pe de altă parte); *juducătorească* – consta în dreptul de judecată al egumenului asupra oamenilor din satele dependente, în toate delictele sau doar anumite pricini, precum și în interdicția dată dregătorilor domnești de a-și exercita atribuțiile judiciare în satele respective.

După cum s-a precizat mai demult, primele privilegii de imunitate au fost emise în Moldova după domnia lui Alexandru cel Bun.⁵⁸ Astfel, conform surselor documentare, mănăstirea **Proboța** este cea care primește de la voievozii asociați Ilie și Ștefan, pe 18 august 1438,⁵⁹ primul privilegiu imunitar cunoscut pentru acest secol, conținând scutiri de natură fiscală, administrativă și judiciară pentru satul *Roșca*, de lângă Hârlău, care la acel moment urma a fi populat. Cancelaria lui Petru al II-lea emitea, la 5 aprilie 1448,⁶⁰ două privilegii de imunitate, ce stabileau ca toate veniturile din satele *Ciulinești*, *Beresteni*, *Roșca*, *Râpiceani* (*Ripiceni*),

⁵⁷ Hanga, 30.

⁵⁸ Este opinia editorilor volumului *DRH*, A, I.

⁵⁹ *DRH*, A, I, nr. 187.

⁶⁰ *Ibidem*, nr. 277, 278.

Rădăuți, Dobrăcinești, Bălănești, Davădăuți și din prisăcile de la Rădăuți, Rusnedzești și Visoca, care, în mod firesc, ajungeau în vistieria domnească, să revină așezământului monahal. Actele atribuiău mănăstirii Probota și drepturi juridice asupra oamenilor din aceste localități. Alexandrel-Vodă, prin actul emis la 27 iunie 1449,⁶¹ își exprima intenția de a acorda scutiri complete tuturor localităților mănăstirii, însă nu se cunoaște motivul pentru care cancelaria sa nu a redactat o listă a satelor stăpânite la moment de Probota. Constatăm că, în ajunul domniei lui Ștefan cel Mare, domeniul mănăstirii Probota, compus din circa 19 sate, era supus unui regim diferențiat de imunități, deoarece 6 sate nu beneficiau de scutiri (Grăbăuți, Bodești, Tătăruși, Iurcești, Negomirești și Cereucani).

Voievodul Ștefan cel Mare a confirmat unele dintre vechile privilegii ale Probotei, paralel cu emiterea altora. Uricul din 16 februarie 1459⁶² întărea mănăstirii satele *Drăgușeni* și *Oniceni*, pe Jijia, înzestrate cu imunități judiciare și fiscale, regim privilegiat confirmat și de Alexandru Lăpușneanu în 1554.⁶³ Actul datând din 9 iulie 1466⁶⁴ scutea de obligații oamenii ce lucrau la prisaca mănăstirească de la Visoca, iar la 10 septembrie 1471⁶⁵ cancelaria lui Ștefan cel Mare emitea un privilegiu comercial prin care scutea de vama de la Țuțora carele mănăstirești ce vor duce sau aduce mărfuri de la Chilia. Numărul satelor mănăstirești înzestrate cu imunități crește începând cu 19 august 1472,⁶⁶ când domnia acorda dreptul de judecată egumenului Probotei asupra oamenilor din *Bodești*, *Tătari* și *Iurcani*, pe Pobrata, precum și scutiri de toate gloabele, cu excepția celor pentru omucidere și răpire.

În prima jumătate a secolului al XVI-lea actele interne nu mai conțin imunități oferite mănăstirilor. Situația poate fi explicată prin faptul că acte de acest tip fie că nu s-au păstrat sau, cel mai probabil, au fost reduse imunitățile către instituțiile ecleziastice în condițiile intensificării tensiunilor politice interne după moartea lui Ștefan cel Mare și a instaurării treptate a regimului de suzeranitate otomană. Primul privilegiu de maximă extensiune, dar cu intensiune parțială, este emis la 20 martie 1554⁶⁷ în beneficiul mănăstirii Probota. Uricul de întărire al lui Alexandru Lăpușneanu pentru satele *Negomirești*, *Iurcești*, *Bodești*, *Grăbăuți*, *Ciulinești*, *Berești*, *Răpicieni*, *Ciricani*, *Rădeni*, *Bălănești*, *Șandri*, pe Bașău, la capătul Cărpinișului; *Oniceni*, *Drăgușeni*, *Heciul*, *Dreptatea*, *Tecușăni*, *Părtănoși*, *Negoști*, *Curluceni*,

⁶¹ Ibidem, II, nr. 5.

⁶² Ibidem, nr. 83.

⁶³ DIR, A, XVI/2, nr. 52.

⁶⁴ DRH, A, II, nr. 138.

⁶⁵ Ibidem, nr. 174.

⁶⁶ Ibidem, nr. 187.

⁶⁷ DIR, A, XVI/2, nr. 52.

Crăstești, Mărciani și jumătate din satul *Strășani* - confirma vechile imunități ale mănăstirii și aplică, totodată, scutiri preoților din aceste sate față de Mitropolie. Hrisovul menționează limpede că toate veniturile urmează să revină lăcașului Sf. Nicolai din Poiana Siretului. Acordarea de scutiri cu extensiune aproape completă asupra unui domeniu mănăstiresc, fie și parțiale în intensiune, este o practică rar întâlnită în cazul Moldovei secolului al XVI-lea, luând în calcul dificultățile economice cu care se confrunta țara în timpul dominației otomane. Faptul se datorează vechimii și importanței spirituale și ideologice pentru țară a acestui așezământ monastic. Spre sfârșitul secolului al XVI-lea, mănăstirii Probotă i se reduc unele dintre atribuțiile judiciare din satele pe care le stăpânea, cu excepția dreptului de a încasa amenzile judiciare, mărturie fiind actul din 30 aprilie 1588⁶⁸ emis de Petru Șchiopul.

Mănăstirea **Bistrița** a deținut de la Alexandru cel Bun privilegiul comercial prin care încasa venitul vămii de la Bacău, după cum demonstrează hrisovul lui Ilie voievod din 13 septembrie 1439.⁶⁹ Cu certitudine, primul privilegiu cu scutiri administrativ-fiscale și judiciare este oferit de către Alexandrel voievod, la 24 februarie 1452.⁷⁰ El stipula că oamenii mănăstirii din hotarul de la Botna erau eliberați de obligațiile față de domnie, iar dregătorii domnești de la Tighina nu aveau acces aici. Hotarul de la Botna cu toate gârlele, iezerele, prisăcile și cele două vaduri cu vamă fac obiectul unui alt privilegiu emis de cancelaria lui Petru Aron la 6 iunie 1455.⁷¹ Voievodul interzicea dregătorilor de ținut strângerea dărilor din prisaca mănăstirii și aplica întregului hotar un regim similar braniștii,⁷² deoarece prin poruncă domnească nimeni nu avea dreptul să facă mreje sau garduri, să prindă pește „în hotarul lor, pe Nistru sau în iezere”. Cât privește regimul celorlalte prisăci pe care mănăstirea le avea la mijlocul secolului al XV-lea, din cele cinci cunoscute documentar doar prisăcile de la Botna și cea de la Lopatna⁷³ beneficiau de scutiri pentru deseatina de albine.

Izvoarele atestă că la mijlocul secolului al XV-lea domeniul mănăstirii Bistrița, compus din circa 19 de sate, era privilegiat într-o măsură redusă, situația schimbându-se odată cu instituirea unei politici ecleziastice speciale de către Ștefan cel Mare. Pe 8 septembrie 1457,⁷⁴ el întărea Bistriței vechiul privilegiu al bunicului

⁶⁸ DIR, A, XVI/3, nr. 480.

⁶⁹ DRH, A, I, nr. 200.

⁷⁰ Ibidem, II, nr. 17.

⁷¹ Ibidem, nr. 46.

⁷² Pentru regimul juridic al braniștilor consultă C.C. Giurescu, *Istoria pădurii românești. Din cele mai vechi timpuri până astăzi* (București, 1975), 55-63; *Instituții feudale*, S6; I. Ciută, *Apicultura în Moldova feudală. Străveche îndeletnicire românească* (București, 1994), 41-44, 53-55.

⁷³ DIR, A, XVI/3, nr. 87.

⁷⁴ DRH, A, II, nr. 65.

său, Alexandru cel Bun, de încasare a veniturilor vămile de la Bacău și Tazlău. Totodată, ea beneficia de veniturile provenite din vânzarea pietrelor de ceară din Bacău, fără a achita taxe comerciale dregătorilor domnești. Privilegiul emis la 7 aprilie 1458⁷⁵ este relevant în aspectul cunoașterii drepturilor juridice ale mănăstirii, prin faptul că i se întărea nu numai hotarul de la Botna cu gârle, iezere, prisăci, vama de uscat și de apă, dar, potrivit indicațiilor domniei, și dreptul de judecată al egumenului de Bistrița asupra oamenilor de aici. Conform informațiilor uricului datând din 20 mai 1459,⁷⁶ știm că populația din satul *Lucăcești* al Bistriței beneficia de scutiri de sarcini față de domnie. Egumenul obținea dreptul de a încasa de la ungurii din localitate darea episcopală, de a-i judeca pentru orice fel de delict, de a le lua zeciuală din stupi și pripasul. Privilegiul conținea și interdicție pentru episcop și slugile domnești în privința perceperii dărilor din acest sat.

Mai însemnat ca întindere și scutiri complete este privilegiul din 3 februarie 1467,⁷⁷ prin care erau eliberați de obligațiile în muncă față de domnie locuitorii satelor *Zvijinți*, *Sobolești*, *Brașeuți*, *Văscăuți*, *Bulgari*, *Mărăței*, *Dărmănești*, *Oprișani*, *Rădăcești*, *Tortorești*, *Căucești*, *Mândrești*, *Fauri* ale mănăstirii Bistrița. Egumenului îi era rezervate drepturile de judecată asupra sătenilor și de încasare a amenzilor judiciare. Deci, Ștefan cel Mare a contribuit la dezvoltarea domeniului ctitoriei bunicului său prin crearea unui regim special Bistriței.

Urmează un hiatus documentar de mai mult de un secol, timp în care nu putem preciza cu certitudine cum a evoluat domeniul Bistriței sub aspectul imunităților. Primele informații țin de hrisovul de întărire al lui Petru Șchiopul din 18 aprilie 1576,⁷⁸ prin care mănăstirea păstra cele 17 sate din daniile de la predecesorii săi, 4 prisăci, veniturile vămiei de la Tazlău, însă nu știm dacă ea beneficia de scutiri pentru aceste sate. Potrivit unui hrisov de întărire de la Iancu Sasul, la 21 august 1582⁷⁹ mănăstirea gestiona vama mică de la Bacău și de la Lucăcești.

Actul emis de cancelaria lui Ștefan Răzvan pe 18 mai 1595⁸⁰ constituie unul dintre cele mai importante privilegii ale mănăstirii Bistrița în secolul al XVI-lea. Voievodul întărea călugărilor bistrițeni, după uricul lui Ștefan cel Mare, vechea braniște care începea „de la pârăul Sărata, peste Bistrița la Doamna și ajungea până la Oprișani la gura Pângărăciului”. Mihai Viteazul întărea, la 27 iulie 1600,⁸¹ dreptul mănăstirii de a strânge deseatina de albine de la vecinii săi din sa-

⁷⁵ Ibidem, nr. 69.

⁷⁶ Ibidem, nr. 84.

⁷⁷ Ibidem, nr. 146.

⁷⁸ *DIR*, A, XVI/3, nr. 87.

⁷⁹ Ibidem, nr. 244.

⁸⁰ Ibidem, XVI/4, nr. 150.

⁸¹ Ibidem, nr. 364.

tele ținutului Neamț, așa „cum au fost miluiți și de domnii dinainte”. Conținutul hrisovului sugerează faptul că mănăstirea ar fi deținut anumite înlesniri în domniile anterioare, dar despre care nu avem mărturii documentare.

Hrisovul de întărire al lui Ștefan al II-lea pentru **Moldovița**, din 29 noiembrie 1443,⁸² pentru câteva sate, mori, vama de la gura Moldoviței, poate fi comparat cu un privilegiu, deoarece în acea perioadă nu toate mănăstirile moldovenești gestionau vămi. Bogdan al II-lea oferea, în 1451, un privilegiu de imunitate care scutea de slujbe și dări casele din Suceava dăruite mănăstirii de armeanul Cămrânzan, soția acestuia Stanca și armeanul Ion, fapt confirmat mai târziu de Petru Aron.⁸³ Locuitorii satului *Săsciori*, pe Sitna, erau scutiți de dări și slujbe domnești potrivit privilegiului lui Petru Aron din 25 august 1454.⁸⁴

Pe lângă veniturile ordinare furnizate de bunurile concentrate în sate, călugării de la Moldovița aveau la mijlocul secolului al XV-lea și alte surse de venit. Ei beneficiau de dreptul de a încasa vama de la gura Moldoviței (câte 1,5 groși de grivnă de la negustorii care mergeau în Transilvania și câte doi groși de povară, de la cei care se întorceau),⁸⁵ vama de la Covurlui și mai dețineau jumătate din venitul celor ce vor pescui în iazurile de la Covur și Cuhului.⁸⁶ De asemenea, călugării bistrițeni dispuneau de jumătate din venitul vămii de la Vadul Călugăresc⁸⁷ și încasau venitul posadei de pe valea Moldovei.⁸⁸ Aceste imunități o apropie de statutul privilegiat al Bistriței.

Situația mănăstirii sub acest aspect nu se va schimba radical în timpul lui Ștefan cel Mare. Pe 31 august 1458,⁸⁹ voievodul îi acorda dreptul de slobozie pentru satul *Borhinești*, scutindu-i pe locuitorii acestuia de toate dările către domnie, cu excepția obligațiilor militare. Moldovița încasa, în continuare, ceara domnească din cârciumile de la Baia și avea dreptul de a aplica amenzi celor care nu se înscriau în registrele mănăstirii. Câțiva ani mai târziu, domnia întărea călugărilor ocina Leonta, pe Nistru, cu baltă, prisăci, fânețe și vadul pe Nistru, scutind de zeciuală stupii de aici și de vamă carele mănăstirești care vor transporta pește.⁹⁰ Pe 15 noiembrie 1499,⁹¹ voievodul emitea, probabil, ultimul său privilegiu către

⁸² DRH, A, I, nr. 242.

⁸³ Ibidem, nr. 276; II, nr. 9, 43.

⁸⁴ Ibidem, II, nr. 40.

⁸⁵ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, (București: 1913), 279. Ștefan al II-lea întărea Moldoviței stăpânirea câtorva sate, mori și vama de la gura Moldoviței. DRH, A, I, nr. 242.

⁸⁶ DRH, A, I, nr. 253; II, nr. 6.

⁸⁷ Ibidem, nr. 272.

⁸⁸ Ibidem, II, nr. 192; II, nr. 24.

⁸⁹ Ibidem, II, nr. 74, nr. 75.

⁹⁰ Ibidem, nr. 91. Document cu datare incertă, 24 februarie, 1460-1461.

⁹¹ Ibidem, III, nr. 240.

acest așezământ, prin care întărea vechii mănăstiri, alături de trei sate, vama de la Moldovița.

Cât privește evoluția mănăstirii Moldovița în secolul al XVI-lea, la fel ca și celelalte, ea nu va beneficia de imunități decât cu anumite excepții și doar în ultimele decenii ale veacului. Credem că mănăstirea a cunoscut în acest secol momente dificile din punct de vedere economic. Pentru a îmbunătăți situația ei, probabil, Petru Șchiopul emitea, la 3 aprilie 1578, un act prin care monahii de la Moldovița erau împuterniciți să-și caute și să-și aducă înapoi robii țigani,⁹² fapt care se producea atunci când era înăspriț regimul exploatarei acestora. Tot în aceeași zi, domnul întărea dreptul mănăstirii să-și apere braniștea de cei care îi încălcau hotarele.⁹³ Iancul Sasul, în martie 1580,⁹⁴ și Ștefan Răzvan, în mai 1595,⁹⁵ emiteau privilegii similare pentru aceeași braniște a mănăstirii Moldovița. Amintim faptul că mănăstirea Moldovița a fost, spre sfârșitul secolului al XVI-lea, ținta diferitor abuzuri și împresurări de hotar, ceea ce a determinat-o să-și caute dreptate în judecata domnească și să ceară întăriri pentru unele dintre satele stăpânite.⁹⁶ Nu cunoaștem faptul dacă mănăstirea Moldovița încasa, în timpul lui Ștefan cel Mare și al urmașilor săi, veniturile vămii de la Covur și Vadul Călugăresc sau dacă beneficia de alte înlesniri.

Ștefan al II-lea oferea, la 11 martie 1446,⁹⁷ mănăstirii **Neamț** primul privilegiu cunoscut de noi, prin care ea beneficia de scutiri complete și drepturi de judecată pentru satele mănăstirești *Seucăuți*, pe Bistrița, *Dvorinești*, *Timișești*, *Crâstienești* și *Băloșești*, pe Moldova și pe Neamț, *Geaminești*, pe Topolița, *Bașoteni*, *Fântănele*, *Dragomirești*, pe Șomuz și *Telebecinți*, pe Siret. Petru al II-lea îi acorda, la 22 august 1447,⁹⁸ un alt privilegiu cu scutiri administrativ-fiscale și judecătorești, a cărui intensiune viza la acea dată 17 sate mănăstirești, iezarul Luciul și prisaca de la Zagorna. Din lista satelor beneficiare de scutiri erau excluse satele *Budzești*, *Dragomirești*, *Balomirești*, *Cârniceeni*, *Dvorinești* și prisaca de la gura Tătarcăi. Din domniile lui Alexandrel voievod s-a păstrat doar privilegiul din 1 ianuarie 1454,⁹⁹ ce viza o prisacă la Covasna, în braniștea domnească de la Bohotin, dăruită mănăstirii și scutită de deseatină. Semnificativ pentru Neamț este privilegiul lui Pe-

⁹² *DIR*, A, XVI/3, nr. 119.

⁹³ *Ibidem*, nr. 118.

⁹⁴ *Ibidem*, nr. 170.

⁹⁵ *Ibidem*, XVI/4, nr. 151.

⁹⁶ Pentru împresurările de hotar și cazurile de judecată în care a fost implicată mănăstirea Moldovița în perioadă vezi conținutul documentelor din *DIR*, A, XVI/3, nr. 94, 227, 261.

⁹⁷ *DRH*, A, I, nr. 266. În afara regimului imunitar au rămas satele Budzești, Balomirești și prisăcile de la Zagorna, gura Tătarcăi și iezarul Luciul.

⁹⁸ *Ibidem*, nr. 273.

⁹⁹ *Ibidem*, nr. 39.

tru Aron din 8 decembrie 1454,¹⁰⁰ care oferea scutiri totale satelor mănăstirești *Săucești, Mănești, Dvorinești, Cîrstienești, Băloșești, Geaminești, Bașoteni, Fântânele, Dragomirești, Trestiana* (Balomirești) și *Telebecinți*. Analiza celorlalte acte demonstrează faptul că nu toate satele din domeniul mănăstirii beneficiau la acea dată de imunități. Este vorba de Dumbrăvița, Fântânele (Cârnicești), Budzești, Bilosăuți, Cobâlnici, Hlăpești, Dragomirești (ultimele patru sate ajung în posesia altor stăpâni în timpul lui Ștefan cel Mare)¹⁰¹ și de prisaca de la gura Tătarcăi.

Deși în timpul domniei lui Ștefan cel Mare au fost emise multe acte către mănăstirea Neamț, puține dintre ele erau întăriri sau privilegii. Uricul din 13 iulie 1463,¹⁰² care întărea mănăstirii hotarul de la Zagorna cu prisacă, poiană și gârle, scutit de deseatina de albine, este primul privilegiu din această domnie în care beneficiari sunt monahii de la Neamț. În 1470, cancelaria lui Ștefan cel Mare a emis mai multe acte de întărire către mănăstirea Neamț, printre care figurează și privilegiile ce vizau scutirea de taxe vamale a trei care mănăstirești care vor aduce pește și prisaca de la gura Tătarcăi, din braniștea domnească de la Bohotin.¹⁰³

Comparativ cu alte locașe monahale, în secolul al XVI-lea mănăstirea Neamț va beneficia de puține privilegii de imunitate, păstrându-se doar trei acte de acest tip. Primul, emis de cancelaria lui Petru Șchiopul la 6 noiembrie 1582,¹⁰⁴ face referință la o braniștea a mănăstirii supusă regimului privilegiat. Al doilea act, emis de cancelaria lui Ieremia Movilă la 13 ianuarie 1597,¹⁰⁵ prevedea scutiri de toate dările datorate domniei, în afara birului împărătesc, aplicate coloniștilor pe care mănăstirea Neamț îi va aduce în satul *Orțăști* din ținutul Suceava. Înlesnirile fiscale, aplicate pe termen de trei ani, vizau atât băștinașii, cât și străinii pe care mănăstirea îi va aduce din afara țării. Se pare că ultimul privilegiu în care beneficiară este Neamț a fost emis pe 3 iulie 1599.¹⁰⁶ Ieremia Movilă dădea indicații dregătorilor din ținutul Orhei, ca să nu intervină în judecarea pricinilor din satul *Horodiștea* al mănăstirii Neamț, deoarece dreptul de a lua gloabele și deșugubinele din sat era al egumenului, pe când judecata și ferăile reveneau dregătorilor de ținut.

Din cele prezentate mai sus observăm că domeniul mănăstirii Neamț a cunoscut în deceniile de la mijlocul secolului al XV-lea un regim imunitar deosebit ca intensitate și ca extensiune aplicat la circa 2/3 din suprafața sa, statut pe care mănăstirea, cu anumite excepții, îl va pierde ulterior.

¹⁰⁰ Ibidem, nr. 44.

¹⁰¹ Ibidem, nr. 168, 217; DIR, A, XVI/1, nr. 223.

¹⁰² DRH, A, II, nr. 117.

¹⁰³ Ibidem, I, nr. 212; II, nr. 164; III, nr. 293.

¹⁰⁴ DIR, A, XVI/3, nr. 249.

¹⁰⁵ Ibidem, XVI/4, nr. 207.

¹⁰⁶ Ibidem, nr. 326.

Mănăstirea **Humor** obține primul privilegiu de imunitate de la Petru Aron, care, la 20 ianuarie 1456, aplica scutiri complete satului *Pârtești și seliștei lui Die-niș*.¹⁰⁷ O altă facilitate pe care o avea lăcașul consta în scutirea de orice taxă vamală în țară a două care mănăstirești ce încărcau pește la Dunăre, Nistru sau iezerile acestora, privilegiu dat de Ștefan al II-lea și întărit mai târziu de Petru Aron.¹⁰⁸ Observăm aici similitudini cu mănăstirea Neamț, în sensul că nu toate satele mănăstirii erau supuse regimului scutirilor, nepriviligiante rămânând patru din cele șase sate stăpânite. Statutul Humorului rămâne același și în domniile ulterioare, mănăstirea nebeneficiind de imunități. Este evident că această ctitorie boierească nu a constituit obiectul unor preocupări deosebite din partea voievozilor moldoveni, aceștia îngrijindu-se în primul rând de propriile ctitorii.

Mănăstirea **Horodnic**, asemenea celei de la Humor, a fost puțin favorizată de domnie în privința imunității. Călugărițele de la Horodnic primesc de la Ștefan al II-lea, pe 1 august 1449,¹⁰⁹ un act conținând drepturi juridice și scutiri complete pentru unicul lor sat *Balosiăuți*, act întărit și de Alexandrel voievod pe 8 iulie 1453.¹¹⁰ Ceea ce deosebește acest privilegiu de altele emise în perioadă constă în scutirea oamenilor din Balosiăuți, o excepție în politica fiscală a domniei, de obligațiile de a merge la oaste și a da „jold” (dare pentru întreținerea armatei – n.n.). Tot în domnia lui Alexandrel voievod mănăstirea Horodnic a beneficiat de al doilea privilegiu cu scutiri totale, a cărui intensiune vizează *Balosiăuți* și un alt sat, numit „unde a fost curtea lui Petru Vrană”. Deducția vine din analiza actului din 17 aprilie 1475,¹¹¹ când cele două sate sunt înzestrate cu privilegii similare de către Ștefan cel Mare, acesta motivând că face această milă, pentru că călugărițele i-ai arătat „o carte de la părintele nostru Alexandru voievod, pe care au avut-o pentru două sate”.

Mănăstirea de călugărițe **Iațco** va intra în posesia unui privilegiu de imunitate la 23 februarie 1453. Alexandrel voievod permitea călugărițelor de a-și întemeia un sat în țarina târgului Suceava, iar coloniștilor le oferea scutiri complete de toate dările și slujbele către domnie, înlesniri comerciale. Dreptul de judecată revenea mănăstirii.¹¹² Regimul juridic de slobozie al unicului sat al mănăstirii Iațco va fi confirmat ulterior de Ștefan cel Mare și de Ieremia Movilă.¹¹³

¹⁰⁷ DRH, A, II, nr. 55.

¹⁰⁸ Ștefan al II-lea emite privilegiul comercial la 27 septembrie 1445 (Ibidem, I, nr. 258), întărit ulterior de Petru Aron pe 5 octombrie 1454 (Ibidem, II, nr. 42).

¹⁰⁹ Ibidem, I, nr. 249.

¹¹⁰ Ibidem, II, nr. 34.

¹¹¹ Ibidem, p. 302, 200. Voievodul la care se referă Ștefan cel Mare nu poate fi Alexandru cel Bun, în domnia căruia nu s-a emis niciun act de imunitate, ci nepotul ultimului, Alexandrel.

¹¹² Ibidem, nr. 28.

¹¹³ DIR, A, XVI/4, nr. 239.

Mănăstirea **Putna** a beneficiat în domnia ctitorului ei Ștefan cel Mare de un regim imunitar aplicat întregului ei domeniu, grație destinației și însemnătății sale multiple. Conform actului datând din aprilie 148, regimul privilegiat a constat nu numai din donații de sate, bălți, prisăci, mori, vii, ci și din dreptul de a încasa vama mică de pe Suceava și toate pietrele de ceară din târgul Siret, inclusiv exploatarea morilor și sladniței din aceeași localitate.¹¹⁴ Aceștia li se adaugă veniturile de la braniștea din jurul mănăstirii și privilegiul comercial din martie 1490, prin care călugării putneni puteau să trimită în primăvară și în toamnă câte trei care de pește, scutite de orice vamă.¹¹⁵ Cel mai important privilegiu de imunitate a fost emis de cancelarie la 2 februarie 1503.¹¹⁶ Analiza actului arată că în timpul când comunitatea monahală de la Putna era condusă de Spiridon cele 30 de sate ale mănăstirii, viile din dealul Hârlăului, braniștea din jurul mănăstirii, prisaca de la Comarna erau scutite de toate obligațiile și dările ordinare către domnie. Ctitorul îi întărea drepturile pentru cei 150 de drobi de sare din ocna de la Troțuș, pentru pietrele de ceară din târgul Siret, vama cea mică din Suceava, pe Jicov și scutea de vamă măjile de pește transportate de mănăstire. Respectivul act este unicul privilegiu cunoscut în perioada cercetată de noi în sensul că este cel mai cuprinzător în intensiunea scutirilor și cu extensiune asupra unui întreg domeniu mănăstiresc. Intensiunea privilegiilor pe care le avea respectiva mănăstire nu se limita la dimensiunea administrativă și fiscală. Egumenul arhimandrit de la Putna avea dreptul de judecată asupra preoților din 16 sate din ținuturile Suceava și Cernăuți și dreptul de a încasa din dările cuvenite episcopilor,¹¹⁷ regim similar deținut și de egumenul de Bistrița. Paralel, mănăstirea Putna avea dreptul de a încasa amenzile judiciare în satele dependente de ea.¹¹⁸ Astfel, spre sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare mănăstirea Putna este unicul centru monastic din Țara Moldovei al cărui domeniu beneficia integral de un regim privilegiat, fapt datorat strădaniilor marelui ei ctitor de a o înzestra și a o plasa deasupra celorlalte mănăstiri moldovenești mai vechi. Însă, din punct de vedere economic, până la începutul secolului al XVI-lea, domeniul mănăstirii Putna nu a putut să-l depășească pe cel al Bistriței.¹¹⁹

¹¹⁴ *Ibidem*, III, p. 63, nr. 36.

¹¹⁵ Actele au fost emise la 15 și, respectiv, 17 martie. *Ibidem*, nr. 74, nr. 78.

¹¹⁶ *Ibidem*, nr. 285.

¹¹⁷ *Ibidem*, nr. 74.

¹¹⁸ Avem în vedere actul din 22 ianuarie 1522, emis în timpul lui Ștefăniță, care indică clar, pentru prima dată, acest drept. *DIR*, A, XVI/1, nr. 168.

¹¹⁹ Aderăm, cu anumite rezerve, la părerea lui Al. I. Gonța potrivit căreia Putna nu a întrecut-o niciodată pe mănăstirea Bistrița. Evident, domeniul ultimei, la începutul secolului al XVI-lea, era compus din circa 32 de sate în raport cu cele 30 ale Putnei, însă după numărul privilegiilor emise, inclusiv vămile deținute, Putna a fost mai favorizată de domnie chiar și după Ștefan cel

Privilegiul emis în beneficiul mănăstirii Putna de către Ștefăniță voievod la 21 august 1520¹²⁰ constituie unul din cele două păstrate pentru prima parte a veacului XVI. El viza întărire pentru sate, braniște, pietrele de ceară, ocnele, robii și drepturile juridice ale mănăstirii și scutea de vamă trei măji de pește aduse de călugării putneni primăvara și toamna de la Dunăre sau Nistru. Al doilea act a fost emis tot de cancelaria lui Ștefăniță voievod și viza aceleași drepturi.¹²¹ Puținele acte de danie și privilegiile emise către Putna în secolul al XVI-lea explică criza progresivă pe care a înregistrat-o lăcașul.¹²²

În ceea ce privește mănăstirile **Tazlău și Dobrovăț-Ruși**, pentru aceste lăcașuri nu s-au păstrat imunități de la ctitorul lor Ștefan cel Mare. Cunoaștem faptul că în domniile veacului al XVI-lea doar mănăstirea Talzău a beneficiat de două privilegii cu scutirii parțiale. Ștefan Răzvan porunca, pe 18 mai 1595,¹²³ dregătorilor din ținutul Tigheciului să nu pună la lucru locuitorii satului *Tătărani* al mănăstirii Tazlău, ci să le ia bani pentru muncile domnești și să nu ia deșugubine, pripasuri sau gloabe, pentru că sunt ale mănăstirii. Al doilea privilegiu prevedea scutire de orice vamă a unei măji de pește, așa cum indică un act datând din 18 mai 1600,¹²⁴ de la Ieremia Movilă.

Mănăstirea de maici **Pângărați** va obține primele sale scutiri în timpul domniei lui Petru Șchiopul, care i-a donat, la 28 februarie 1586, o seliște pe Amlașul Mic, din ocolul Pietrei, pentru a-și face sat și metoh pentru marfă și 30 de oameni scutiți de dări.¹²⁵ În condițiile populării cu coloniști, evident, satul era supus unui regim imunitar. Călugărițele vor beneficia de privilegiul de a deține braniște, după cum indică un hrisov de la Aron Tiranul din 15 mai 1593, care întărea o braniște mănăstirii Pângărați.¹²⁶ Lăcașul de la Pângărați va obține, pe 22 iunie 1596, și un privilegiu de la Ieremia Movilă, care informa ureadnicii de la Piatra că a oferit scutire de podvoade locuitorilor din satul mănăstiresc *Bilăești*.¹²⁷

Modesta mănăstire de călugărițe de la **Vânătorii Pietrei** (Bistrița), în afară de obroacele în alimente și bani din domniile lui Petru Șchiopul, Ștefan Răzvan

Mare. Al. I. Gonța, „Domeniile și privilegiile mănăstirilor moldovenești în timpul lui Ștefan cel Mare”, *Studii de istorie medievală*, 45-49.

¹²⁰ *DIR*, A, XVI/1, nr. 153.

¹²¹ *Ibidem*, nr. 169.

¹²² Vezi A. M. Bodale, „Contribuții la istoria domeniului mănăstirii Putna de la constituirea sa până la reformele lui Constantin Mavrocordat”, *Codrul Cosminului* 6-7, 2000-2001, 132.

¹²³ *Catalog de documente din Arhivele Statului Iași*, Moldova, I (București, 1989): nr. 1523.

¹²⁴ *DIR*, A, XVI/4, nr. 369.

¹²⁵ *CDM*, I, nr. 1266.

¹²⁶ *DIR*, A, XVI/4, nr. 104.

¹²⁷ *Ibidem*, nr. 189.

și Eremia Movilă,¹²⁸ a beneficiat de la Ioan Potcoavă de unicul privilegiu de imunitate cunoscut. Pe 26 decembrie 1577,¹²⁹ voievodul le oferea posibilitatea să utilizeze serviciile celor 10 poslușnici ai mănăstirii, aceștia fiind scutiți de toate muncile și dările către domnie, inclusiv de oaste.

Dintre ctitoriile lui Petru Șchiopol mănăstirea **Galata** a beneficiat de cel mai multe danii în sate și privilegii imunitare asociate acestora. La 15 septembrie 1583,¹³⁰ ctitorul îi întărea patru sate, dintre care doar *Vlăicești*, pe Siret, a fost înzestrat cu imunități fiscale și judecătorești complete. Satul *Vorovești* devine obiectul unul privilegiu emis de cancelarie, la 28 ianuarie 1588,¹³¹ pentru Galata. Petru Șchiopol oferea locuitorilor scutiri administrativ-fiscale complete, în act însă nu se amintește de drepturile de judecată ale egumenului Anastasie asupra oamenilor din acest sat, ceea ce ne face să deducem că jurisdicția revenea dregătorilor domnești. Galata va obține de la marele ei ctitor, în decembrie 1589, braniștea Miroslava din preajma mănăstirii,¹³² fapt care demonstrează că doar 2 sate din cele 16 stăpânite și braniștea aveau imunități. Succesorii săi vor întări Galatei satele și celelalte bunuri agonisite, precum și privilegiile de imunitate asupra satelor *Vorovești* și *Vâlcești*, fapte produse în timpul lui Aron Tiranul¹³³ și al lui Ieremia Movilă.¹³⁴ Ultimul privilegiu, emis la 5 ianuarie 1600, prevedea scutiri fiscale, cu excepția birului împărătesc, pentru toți locuitorii satului *Vâlcești* și drepturi juridice pentru egumenul Galatei.

Mănăstirea **Secul**, deși apare în câteva acte de danie sau pricini de hotar din ultimele decenii ale secolului al XVI-lea, va beneficia de un singur privilegiu de imunitate. Ținând cont de situația economică precară a mănăstirii, pe 14 iulie 1596¹³⁵ Ieremia Movilă scria lui Vasile pârcălab de Neamț să lase în pace unicul ei sat *Borcești*, cu moară și cu o prisacă, pentru ca veniturile de aici să revină integral mănăstirii Secul.

În ceea ce privește situația sub aspect al imunităților a celorlalte mănăstiri întemeiate în secolul al XVI-lea, constatăm faptul că pentru ctitoria lui Petru Rareș, importanta mănăstire **Râșca**, deși a fost înzestrată cu 4 sate, mori, prisăci, iazuri, nu s-a păstrat niciun privilegiu de imunitate. Într-o situație similară se aflau și alte mănăstiri ridicate în a doua jumătate a secolului al XV-lea sau al XVI-lea. Este cazul lăcașelor *Voroneț*, *Dobrovăț-Ruși*, *Slatina*, *Agapia*, *Greci* din țarina Iașilor,

¹²⁸ Ibidem, XVI/3, nr. 53; XVI/4, nr. 157, 234.

¹²⁹ Ibidem, XVI/3, nr. 116.

¹³⁰ Ibidem, nr. 285.

¹³¹ Ibidem, nr. 462.

¹³² Ibidem, nr. 540.

¹³³ Ibidem, XVI/4, nr. 82.

¹³⁴ Ibidem, nr. 342.

¹³⁵ Ibidem, nr. 191.

Berzunț, Socola, Aroneanu, Sf. Ilie, Toplița, Florentina, „mănăstirea nou zidită din Suceava”, Golia, Balica ș.a.

Analiza actelor emise de cancelaria domnească în secolele XV-XVI reflectă o serie de fapte ce vizează cunoașterea evoluției imunității aplicate instituției ecleziastice din Moldova. Din rațiuni politice și spirituale, considerând Biserica drept principalul său suport ideologic, voievozii Moldovei, în virtutea drepturilor superioare de stăpânire asupra oamenilor și asupra pământurilor, în discursul de legitimare a puterii față de societate au donat mănăstirilor sate și alte bunuri din patrimoniul propriu, paralel cu emiterea privilegiilor imunitare, care ofereau drepturi juridice așezămintelor monahale în propriile domenii. S-au păstrat peste 75 de privilegii de imunitate ale căror beneficiare au fost 14 mănăstiri. Între anii 1438 și 1457 au fost emise cele mai multe privilegii (25 de acte), cu scutiri fiscale complete, atribuții administrative și drepturi judece. Unele hrisoave domnești acordau doar privilegii comerciale, constând din dreptul de a încasa vamă, ori ofereau scutiri de taxe vamale pentru produsele transportate de anumite mănăstiri. Sursele documentare din perioada domniei lui Ștefan cel Mare indică un declin parțial (20 de acte) în emiterea privilegiilor imunitare cu scutiri complete și parțiale; totodată, s-au redus emisiile și față de anumite așezăminte monahale. Cea mai problematică în sensul explicării este etapa 1504-1553, când se înregistrează un hiatus în emiterea privilegiilor de imunitate, cu excepția a două cazuri referitoare la înlesnirile comerciale a căror beneficiară a fost Putna. Ultima etapă, anii 1554-1600, este una de dezvoltare a imunității monastice, păstrându-se, în acest sens, circa 30 de acte ce conțin scutiri sub diferite forme. Potrivit surselor, constatăm că între domeniile mănăstirești și intensiunea/extensiunea privilegiilor imunitare pot fi observate diferențe de regim juridic, deoarece, potrivit principiului sincronismului, nu toate mănăstirile au beneficiat de imunități și nu toate satele componente ale unui domeniu ecleziastic aveau scutiri ori drepturi juridice. Această variație a imunității, de la perioadă la perioadă, se explică, în parte, prin atitudinea domniei, dar și prin stabilitatea/instabilitatea politică și economică a statului. Faptul că cele mai privilegiate în aspectul scutirilor au fost marile mănăstiri (ctitoriile domnești Bistrița, Probota, Putna) este demonstrat de importanța lor ideologică, ele având un caracter de reprezentare a autorității supreme a domnului și de legitimare a puterii acestuia în fața societății.

Rămâne insuficient argumentată situația absenței privilegiilor de imunitate în Moldova în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Explicația conform căreia actele suveranului emise pentru mănăstiri (tipul care precizează satele cu imunități și actele conținând formula generală, dar nu menționează satele beneficiare) nu căpătau valoare absolută peste domnia autorului (fapt ce a determinat modificarea conținutului privilegiilor de imunitate între o domnie și alta, până la

încetarea emiterii sau întăririi unor astfel de privilegii, așa cum se întâmplă în secolele XVI-XVII)¹³⁶ este una parțială. Acest fapt istoriografic determină inițierea de cercetări noi în această direcție și contribuții care să clarifice anumite aspecte ale problemei imunității românești.

RÉSUMÉ

Cet article met en discussion un problème moins étudié dans l'historiographie roumaine – celui de l'immunité des monastères du Pays moldave aux XV-XVI siècles. L'auteur opte pour la recherche interdisciplinaire du problème de l'immunité roumaine, la méthodologie la plus accessible pour aborder cette question complexe. En explorant simultanément plusieurs catégories de sources, en empruntant les méthodes et les outils de recherche des sciences sociales, il est possible de mettre en lumière les différents aspects du phénomène étudié. Parallèlement, l'interdisciplinarité crée une large optique et ouverture et permet de retirer les possibles confusions présentes dans l'historiographie de n'importe quel problème. Envisageons que les chercheurs de l'immunité féodale roumaine ont étendu arbitrairement cette institution sur les villages des boyards, même si elle ne couvre que l'institution ecclésiastique. L'enquête de l'auteur fait partie des tendances actuelles et des orientations historiographiques concernant la rénovation de l'histoire politique, dans laquelle l'histoire des symboles et des images présente une attention plus particulière. La question de l'immunité dans l'espace roumain doit être étudiée en termes de l'idéologie du pouvoir et de l'imaginaire social médiéval, du point de vue des rapports établis entre les institutions qui ont exercé le pouvoir dans la société médiévale – le règne (c'est-à-dire le pouvoir temporel) et l'Église/Éclésiă (représentant la puissance spirituelle) -, du droit de la fondation et selon d'autres approches scientifiques.

A la suite de l'étude des sources historiques, nous constatons que les monastères moldaves ont disposé d'un statut juridique clairement défini dans le cadre de la coopération entre le roi et l'Église, conformément au principe justinien «de la symphonie romaine-byzantine», aux réglementations requises par les canons orthodoxes, au droit civil byzantin et à la législation locale, nommée «jus valachicum». L'acte de la fondation représente une composante essentielle de l'idéologie médiévale, puissamment insérée dans la religion, dans le pouvoir d'État et dans l'ordre social. Les édifices religieux disposaient d'une fonction religieuse, mais en même temps ils effectuaient une fonction sociale et idéologique, qui vise à diffuser l'orthodoxie comme une idéologie officielle du pouvoir séculier dans la société. Dans le monde orthodoxe, l'institution de l'Église, créée par l'État dans le contenu des structures autonomiques organisées, restera toujours dépendante économiquement du pouvoir politique. Appréciant l'Église comme principal soutien idéologique, les princes du Pays moldave, en vertu des droits supérieurs de la domination sur les personnes et

¹³⁶ Costăchel, *Viața feudală*, 310; Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești*, 174; Grigoraș, *Imunitățile*, 62-63; Stahl, *Contribuții*, III, 110; Apetrei, *Considerații*, 223.

les terres qui constituaient le patrimoine royal, dans le discours de légitimation du pouvoir devant la société ont initié l'action de fondation du patrimoine ecclésiastique. En imitant la pratique des empereurs byzantins, ils ont donné aux monastères des villages et d'autres biens de leur patrimoine ainsi que le privilège immunitaire, comprenant la dérogation des taxes et des droits de la part des gens habitant les villages asservis aux monastères. Les bénéficiaires des immunités avaient le droit de collecter les impôts d'Etat, d'administrer les villages dépendants et d'exercer l'acte judiciaire dans leur propre domaine. Ce régime juridique privilégié a eu un impact positif sur le développement économique du domaine ecclésiastique. Cependant, l'institution de l'immunité ne peut pas être étendue sur toute la période étudiée ni sur tous les monastères de la Moldavie.

Parmi les domaines monastiques et l'extension des privilèges immunitaires peuvent être observées des différences en ce qui concerne le régime juridique, parce que d'après le principe du synchronisme, pas tous les monastères ont obtenu l'immunité et pas tous les villages, parties d'un domaine ecclésiastique, disposaient d'exonérations, seulement certains établissements détenaient des droits légaux. Cette variation d'immunité d'une période à l'autre est due, en partie, à l'attitude de la royauté et à la stabilité ou l'instabilité de la situation politique et économique de l'Etat. Le fait que les plus privilégiés en exemption ont été les grands monastères (Bistrița, Probota ou Putna) prouve leur importance idéologique, ils avaient un caractère représentationnel de l'autorité suprême du roi et de légitimation de son pouvoir dans la société.